

RESOVIA SACRA

STUDIA TEOLOGICZNO-FILOZOFICZNE
DIECEZJI RZESZOWSKIEJ
ROK 24 (2017)

NUMER JUBILEUSZOWY
Z OKAZJI 25-LECIA
DIECEZJI RZESZOWSKIEJ

Rzeszów 2017

WIOLETTA ZAWITKOWSKA, KAMILA ZAWITKOWSKA

**POWSTANIE KOŚCIOŁA I PARAFII W KRASNEM KOŁO
RZESZOWA W ŚWIETLE DOKUMENTU FUNDACYJNEGO
MAŁGORZATY RZESZOWSKIEJ I JEJ CÓREK:
KATARZYNY I OFKI Z 4 MARCA 1412 ROKU**

Krasne – wieś granicząca obecnie bezpośrednio z Rzeszowem, swoimi początkami sięga XIV wieku. Pierwotna jej nazwa brzmiała „Crasnepole”. W takiej formie widnieje w obłacie dokumentu dotyczącego lokacji nowej, sąsiedniej wsi zwanej później Pobitno (nad rzeczką „Powethna”) wydanego w 1380 roku¹.

DR HAB. WIOLETTA ZAWITKOWSKA, profesor nadzwyczajny w Uniwersytecie Rzeszowskim, zainteresowania: historia średniowiecza, nauki pomocnicze historii. Kontakt: wzawitkowska@ur.edu.pl

MGR KAMILA ZAWITKOWSKA, asystent w Uniwersytecie Rzeszowskim, zainteresowania: historia państwa, prawa i administracji. Kontakt: kamila_zawitkowska@wp.pl

1. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHULw), Sąd ziemski przeworski, fond 12, opis 1, sprawa 19, s.1082. Zob. też: W. Zawitkowska, *Lokacja wsi Powetna (Powietna, Pobitno) pod Rzeszowem w 1380 roku*, w: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2015, s. 131–139. W tym dokumencie wzmiankowana jest stara granica („antiquos gades”) wsi Krasnepole, co potwierdza istnienie miejscowości jeszcze przed 1380 r. Zob. też: R. Kiersnowski, *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, „Archeologia Polski” 5 (1960), nr 2, s. 257–289, zwłaszcza s. 227.

Wzmianka dotyczącego Krasnego zawarta jest też w najstarszym spisie dochodów kapituły przemyskiej („Liber conclusionum capitulae Premisliensis”), który część badaczy odnosi do początków jej powstania (otrzymała statut w 1390). Prowadzenie tej księgi zapoczątkowano jednak dopiero w 1438, zatem najpewniej na ten czas (lub niewiele wcześniej) należy datować informacje o docho-

Podobnie – jako „Crasnople” – została określona w pochodzącej z 1398 roku zapisce z ksiąg sądowych krakowskich².

Pod koniec XIV wieku Krasne wchodziło w skład okręgu (powiatu) rzeszowskiego, który król Kazimierz Wielki darował swemu wiernemu słudze i współpracownikowi Janowi Pakosławicowi ze Stróżysk herbu Półkozic³, i co potwierdził dokumentem wydanym w Krakowie 19 stycznia 1354 roku⁴. Wiele argumentów wskazuje, że właśnie dopiero po tej dacie, w warunkach stabilizacji państwowej⁵, rozpoczął się intensywny okres rozwoju nie tylko Rzeszowa, którego lokację na prawie magdeburskim przeprowadził najpewniej obdarowany⁶, ale i okolicznych, w znacznej części jeszcze nieskolonizowanych, terenów.

Jan Pakosławic, pierwszy właściciel dóbr rzeszowskich, zmarł w 1374 roku. Spadkobiercami zostali trzej synowie – wszyscy o imieniu Jan⁷. Początkowo,

dach kapituły z poszczególnych miejscowości wchodzących w skład dóbr rzeszowskich. Szerzej zob.: J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 142–143.

2. *Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie*, cz. II, od roku 1394–1400 = *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracouiensis*, pars II, ab an. 1394-1400, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. VIII, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1886 (dalej: SPPP VIII), nr 6544 („termini regales”, 21 lutego). Zob. też: J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 141.
3. J. Kurtyka, *Krąg rodowy i rodzinny Jana Pakosławica ze Stróżysk i Rzeszowa*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 6–7 (1988–89), s. 7–61; J. Kurtyka i S. Szczur, *Rzeszowski Jan (właściwie Jan Pakosławic ze Stróżysk, Rzeszowa)*, PSB 34 (1992–1993), s. 57–61.
4. Dokument ten nie zachował się w oryginale – w 1538 spłonął w czasie pożaru Wilkowyi (od 1977 osiedle Rzeszowa). Obłata jest zamieszczona pomiędzy wpisami pochodzącymi z 1501, zob.: AGAD, Metryka Koronna, t. 17, k. 247v–248. Było już kilka edycji tegoż dokumentu, zob. m.in.: KodPol I, nr 119, s. 209–211; J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 156–159, a ostatnio: W. Zawitkowska i G. Zamojski, *Przywileje miasta Rzeszowa XIV–XIX wieku*, Rzeszów 2014, nr 1, s. 27–36. Informacja o utracie przywileju w czasie pożaru zawarta jest w przywileju króla Zygmunta Starego dla Jana Rzeszowskiego na cło wydanym w 1538, zob.: tamże, nr 5, s. 61–68.
5. Tereny te były przedmiotem sporu między książętami ruskimi a piastowskimi i kilkakrotnie zmieniły przynależność państwową. Przed 1340 granica przebiegała kilkanaście kilometrów na zachód od Rzeszowa, które było ostatnią – wówczas po ruskiej stronie – ważniejszą osadą. Zob. szerzej: H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2002 oraz J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 117–119 (tam dalsza literatura).
6. Choć nie można wykluczyć w tym względzie inicjatywy królewskiej podjętej zaraz po 1340 r., na co może wskazywać pojawienie się od 1346 parafii Rzeszów w wykazach świętopietrza dekanatu dębickiego (zwanego leśnym) i wezwanie kościoła farnego: św. Feliksa i Adaukta nawiązujące do tytułu rotundy wawelskiej. Zob.: J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, zwłaszcza s. 122–124, 132–133; W. Zawitkowska, *O nadaniu prawa miejskiego dla Rzeszowa raz jeszcze*, CPH 65 (2013), z. 1, s. 295–300; A. Janeczek, *Miasta prywatne na Rusi Koronnej do końca XV wieku*, RDSG 77 (2016, specjalny), s. 151 oraz: Z. Budzyński, *Najstarsza parafia rzeszowska*, w: *Kościół, klasztor i parafie dawnego Rzeszowa*, Rzeszów 2001, s. 7–20, zwłaszcza s. 10–11, 15.
7. J. Kurtyka i S. Szczur, *Rzeszowski Jan*, s. 57–61. Zob. też: J. Kurtyka, „*Senex ambulans*”. *Arcybiskup lwowski Jan Rzeszowski*, NP 77 (1992), s. 57–100; tenże, *Osadnictwo średniowieczne*, tablica genealogiczna nr 1.

przynajmniej do roku 1380, jak należy sądzić z zapisu w dokumencie dotyczącym lokacji wsi Pobitno, wspólnie zarządzali majątnością. Następnie, po podziale włości, najmłodszy z braci otrzymał część miasta z cłem, wójtostwem i prawem patronatu kościoła farnego (oczywiście również w częściach, choć w źródłach nie jest to zawsze określone) oraz tereny znajdujące się na południowy wschód od Rzeszowa.

Od zachodu i północy naturalną granicą jego części dóbr była rzeka Wisłok, płynąca jednakże wówczas tzw. starym korytem – w okolicy dzisiejszego Pobitna skręcała na wschód. Po jej prawej stronie znajdowały się więc tylko tereny, na których powstały wsie: Powietna (Pobitno), Wilkowyja, Krasne i Strażów⁸. Po drugiej stronie rzeki, w dobrach odziedziczonych przez najstarszego z braci – Jana Feliksa, lokowano m.in.: Terliczkę, Łąkę, Palikówkę i Łukawiec. Obecnie te cztery wsi znajdują się także w części prawobrzeżnej⁹.

Od wschodu i południa dobra Jana Janowica sąsiadowały z dobrami Pileckich. W ich rękach znajdował się okręg łańcucki (m.in. Malawa, Kraczkowa), otrzymany jeszcze w czasach Kazimierza Wielkiego, jak też klucz tyczyński (m.in. Słocina), nabyty zapewne w czasach Ludwika Andegaweńskiego¹⁰.

Tereny odziedziczone przez najmłodszego Jana Janowica okazały się dość atrakcyjne pod względem gospodarczym. Po przyłączeniu Rusi halicko-włodzimierskiej do Polski coraz większego znaczenia zaczął bowiem nabierać szlak wiodący z Krakowa do Lwowa właśnie przez Rzeszów, a nie Sandomierz. Ponadto, po lokacji miasta w okolicy dzisiejszego rynku, zmienił się układ dróg lokalnych. Dawny, głównie wojenny, trakt – przez Staromieście (dawny Rzeszów), Trzebownisko, Łąkę, a następnie przeprawę przez Wisłok w okolicy Strażowa, ustąpił miejsca nowej drodze – przez Krasne¹¹. Te czynniki wpłynęły

8. Pozostałością po tym dawnym korycie jest tzw. Stary Wisłok (lub Wisłoczysko), rozciągający się między Krasnem a Palikówką i Strażowem, zob.: J. Malczewski, *Stare Wisłoczysko*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, G. Zamoyski, Rzeszów 2011, s. 759; J. Półciwiatek, *Rzeka Wisłok w życiu i gospodarce człowieka doby nowożytnej*, w: *Wisłok. Rola rzeki w krajobrazie naturalnym i kulturowym regionu. Materiały z konferencji – Rzeszów – 7–8 XI 1994*, red. K. Ruszel, s. 81–122 (zwłaszcza s. 84–86, gdzie informacja, iż pierwsza – po lokacji miasta – zmiana biegu rzeki miała miejsce już na przełomie XV i XVI w.).
9. Zob. np.: mapa pt. *Okręg rzeszowski w XV w.*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 474; J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 129, il. 45: *Włość rzeszowska w drugiej połowie XV w.* (w tej pracy wcześniejsza literatura).
10. Na temat dóbr Pileckich zob. np. F. Kiryk, S. Mateszew, *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772*, w: *600 lat Tyczyna (1368–1968)*, red. T. Kowalski, Rzeszów 1973, s. 11–74 oraz: A. Janeczek, *Miasta prywatne*, s. 149.
11. J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 105 i n.; A. Jureczko, *Którędy kupcy ruscy do Krakowa jechali? Kilka uwag o drodze krakowsko-sandomierskiej w średniowieczu*, w: *Kraków. Studia z dziejów miasta. W 750 rocznicę lokacji*, red. J. Rajman, Kraków 2007, s. 87–100.

więc najpewniej na podjęcie decyzji o lokacji Pobitna (1380), powstaniu tam dworu (folwark pański), oraz dalszym rozwoju (lokacji na prawie niemieckim) Krasnego i Strażowa. Wraz z rozwojem sieci osadniczej konieczna stała się również rozbudowa sieci parafialnej.

Kościół w dobrach prywatnych był fundowany przez miejscowych dziedziców, za zgodą właściwego biskupa. Jan Janowic zmarł już przed 1 października 1397 r.¹² Jego sukcesorkami zostały żona Małgorzata (I) z Branic i trzy córki: Małgorzata (II), Katarzyna i Ofka¹³. W ich części dominium nie było wówczas żadnego kościoła. Mieszkańcy korzystali więc zapewne z posługi duszpasterskiej parafii farnej. Brak jest bowiem źródeł wskazujących na to, że początkowo mieszkańcy Krasnego należeli do parafii w Staromieściu¹⁴. Wprawdzie w dokumencie z 1416 r. wydanym przez Jana Feliksa Rzeszowskiego kościół „w naszej wsi zwanej Staromieście” („in villa nostra dicta Staromieszcze”) został określony jako „matka” (macierz) innych kościołów¹⁵, to przypomnieć należy, że kilka lat wcześniej, w 1409 r., został wydany dokument fundacyjny kościoła i parafii w Łące. W skład nowej placówki weszła Łąka, Stobierna, Palikówka i Łukawiec¹⁶. Były to tereny najpewniej wydzielone właśnie z dóbr podległych wcześniej parafii w Staromieściu lub do których rościł sobie prawa tamtejszy proboszcz. Zdaje się na to wskazywać informacja o obowiązku dostarczania plebanowi staromiejskiemu mesznego przez kmieci z Łąki, zawarta w późniejszym dokumencie z 1416 roku¹⁷, choć w akcie z 1409 roku mieli to czynić na rzecz plebana w Łące. W świetle takich faktów kościół w Staromieściu stawał

12. SPPP VIII, uw. 229/150, s. 404. Po tej dacie w księgach sądowych krakowskich pojawiły się zapiski dotyczące spraw Małgorzaty (I) Rzeszowskiej z braćmi zmarłego męża o spłatę jego długów. Jako poręczyciel Małgorzaty (I) i opiekun jej córek: Katarzyny i Ofki występował wówczas brat wdowy Wierzbęta z Branic („fideiussor”, „tutor et awnculus”). Nie została natomiast wymieniona w żadnej z zapisek trzecia (zapewne najstarsza) córka Małgorzata (II). Zob.: *Wyciągi z najstarszych ksiąg sądowych dawnej ziemi Krakowskiej*, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych...* t. II, wyd. A.Z Helcel, Kraków 1870 (dalej: SPPP II), nr 418, 477–478; SPPP VIII, nr 8258, 8264, 8264 a, 8810–8812 (ostatnie zapiski z 14 maja 1399 r.); J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 151–152, przypis 184. Krasne jest wymienione tylko w jednej z nich, zob. przypis 2 w tym artykule.

13. Skrócone biogramy fundatorek znajdują się w dalszej części artykułu.

14. Por.: A. Gliwa, *Krasne*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 328.

15. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 5, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1970 (dalej: ZDM 5), nr 1279: „matrem aliarum [ecclesiarum]”. Jan Feliks wydał ten dokument jako główny kolator: „cuius nos collator existimus principalis iure patronatus”.

16. ZDM 5, nr 1221. Co ciekawe, w testacji tego dokumentu występują duchowni z Przybyszówki, Zabierzowa i Ranizowa, a nie został odnotowany przełożony parafii staromiejskiej.

17. ZDM 5 1279: „Item annalia per unam mensuram siliginis et alteram avenae in Staromieszcze et Trembownyczko, nec in Lanka ex antiquo a cmetonibus spectantia”.

się więc rzeczywiście matką innych kościołów (parafii), ale leżących w dobrach Jana Feliksa, czyli najstarszego z synów Pakosławica.

Tymczasem powodzenie akcji kolonizacyjnej, zwiększająca się liczba ludności, znaczne oddalenie od parafii farnej mieszkańców Strażowa i Krasnego, fakt, iż ufundowanie świątyni i posiadanie „swojego” kościoła podnosiło prestiż w społeczności lokalnej (prawo patronatu i wynikające z tego prawo prezeny, „ławki kolatorskie” itd.), oraz chęć zaskarżenia łask wiecznych dla siebie i najbliższej rodziny – to zapewne główne z powodów, dla których wdowa Małgorzata (I) Rzeszowska, wraz z wymienionymi imiennie młodszymi córkami: Katarzyną i Ofką, po uzyskaniu zgody biskupa przemyskiego Macieja zwanego Janina¹⁸, postanowiły ufundować kościół w Krasnem¹⁹.

Przedmiotowy dokument nie zachował się w oryginale. Irena Sułkowska-Kurasiowa i Stanisław Kuraś, wydawcy tego aktu, podali informację o dwóch kopiach. Pierwsza z nich, według transumptu z XV wieku, miała zachować się w księgach grodzkich przemyskich (*Castriensia Premisliensia*) z roku 1608²⁰, druga zaś – w aktach wizytacji biskupa Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka z 1721 roku²¹. Pod rokiem 1608 nie udało się jednak odszukać tego dokumentu w księgach grodzkich przemyskich²². Natomiast porównanie dokumentu zamieszczonego w 5 tomie *Zbioru dokumentów małopolskich* z kopią pochodzącą z Archiwum Archidiecezjalnego w Przemyślu, wskazuje, iż to właśnie ona, choć późniejsza, stała się najpewniej podstawą wydania²³.

Dokument opatrzony datą 4 marca 1412 („datum et actum”) został sporządzony w Rzeszowie. Fundatorki określiły w nim uposażenie plebana, czyli proboszcza („rector ecclesiae”) i zobowiązały się do wybudowania w Krasnem

18. Zob. o nim: P. Nitecki, *Maciej (?-przed 14 III 1420)*, w: *Biskupi kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 132 (tam dalsza literatura).

19. O religijności kobiet i ich istotnej roli w kształtowaniu kultury religijnej zob. np.: A. Sochacka, *Dama pobożna – przyczynek do religijności kobiet w Polsce u schyłku średniowiecza*, w: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. W. Zawitkowska, Rzeszów 2010, s. 31-52.

20. ZDM 5, nr 1244, opis wydawniczy.

21. Tamże; ArPrz, rkps 159, s. 585–587. Za dotarcie do tych wpisów dziękujemy ks. prof. dr. hab. S. Nabywańcowi oraz ks. dr. H. Borczowi.

22. Za tę informację dziękujemy dr. Bogdanie Petryszak z CPAHULw. Najpewniej w opisie wydawniczym zamieszczonym w ZDM 5 doszło do pomyłki w dacie rocznej.

23. Już po złożeniu artykułu do druku, dzięki uprzejmości ks. dra Adama Dzióby otrzymałam [WZ] informację o jeszcze innej kopii tego dokumentu, która jest zamieszczona w pracy (pozostającej w maszynopisie i przechowywanej w Archiwum Parafialnym w Krasnem) autorstwa ks. dra Jana Rąbia „Krasne, wieś koło Rzeszowa. Dawniej i dziś...”. Wydanie drukiem tej monografii przygotowuje ks. dr A. Dzióba. Ważnym postulatem badawczym jawi się więc także analiza źródłoznawcza dokumentu z 1412 r. oraz opracowanie biografii naukowej ks. dra Jana Rąbia.

(w okręgu rzeszowskim diecezji przemyskiej) za zbawienie swoje i swoich rodziców kościoła pw. Ducha Świętego, Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i św. Małgorzaty. Warto zwrócić szczególną uwagę na te pierwotne patrocina – w chwili obecnej kościół w Krasnem jest bowiem pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Uwagę przykuwa również fakt zapisania – przez tego samego wszak kopistę – w różny sposób nazwy miejscowości: Krasne[pole], Krasnepole czy Crasnopole.

Proboszcz i jego następcy otrzymali dziesięcinę snopową z pól dworskich w Pobitnie („Powietna”), a ponadto jeden łan pola i łąkę²⁴ oraz staw (jeziro) i jego brzegi z wszelkim posiadaniem w Krasnem. Dostali także prawo pobierania jednej miary żyta i drugiej owsa z każdego łanu chłopskiego z Krasnego i Strażowa (czyli tzw. meszne) oraz innych dochodów i korzyści zgodnie ze zwyczajem prawa niemieckiego²⁵. Termin regulacji obciążeń ustalono na św. Marcina biskupa (11 listopada). Świadcami spisania dokumentu byli sołtysi: Jan z Wilkowyi, „Closon” z Krasnego i Stanisław ze Strażowa oraz trzech mieszczanie rzeszowscy: Janusz, Marcin zwany Płochy („Płochi”) i Kochon (Kochan)²⁶.

Do nowo powstałej parafii należeć mieli więc z pewnością mieszkańcy Krasnego i Strażowa, którzy zobowiązani zostali do oddawania plebanowi mesznego²⁷. Brak jest źródeł wskazujących na to, że zostali włączeni do niej także mieszkańcy Pobitna²⁸. Fakt oddawania na rzecz proboszcza w Krasnem dziesięciny z tamtejszego folwarku nie ma w tej kwestii decydującego znaczenia – była to bowiem dziesięcina swobodna, którą rycerstwo (szlachta) płaciło na rzecz dowolnie wybranej instytucji kościelnej²⁹. Ponadto, jak już wyżej wspomniano, Pobitno było lokowane dopiero po 1380 roku na tzw. surowym korzeniu. Wolno więc przypuszczać, że od początku ludność tej miejscowości należała

24. W: ZDM 5, nr 1244 odczytano, że łąka ta była zwana „Mesikanth”. Ta lekcja nie jest pewna, pismo kopisty nie należy bowiem do szczególnie starannych. Wydaje się, że możliwy jest inny odczyt: „Alexikanth” (ArPrz, rkps 159, s. 586).

25. Meszne jest daniną charakterystyczną dla kolonizacji niemieckiej, zob.: E. Wiśniewski, *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 70, 222 (tamże omówione również inne powinności na rzecz parafii).

26. ZDM 5, nr 1244.

27. Taki zasięg parafii uległ zmianie dopiero po II wojnie światowej, kiedy to w Strażowie erygowano osobną parafię, zob.: <http://www.parafiastrazow.pl> [dostęp: 28.04.2013].

28. Por.: A. Gliwa, *Krasne*, s. 328.

29. E. Wiśniewski, *Parafie*, s. 69, 221. Za zwrócenie uwagi na tę kwestię oraz możliwość dyskusji nt. fundacji kościelnych dziękujemy dr. Leszkowi Poniewozikowi. Prawo do dziesięciny z Pobitna proboszcz parafii farnej uzyskał od plebana z Krasnego dopiero w poł. XVI w., zob. Z. Budzyński, *Kościół i parafia. Życie religijne*, w: *Dzieje Rzeszowa*, s. 281.

do parafii farnej, której jednym ze współpatronów był właśnie najmłodszy syn Jana Pakosławica, a po nim jego spadkobiercy.

Nie można oczywiście wykluczyć planów włączenia tej wsi w obręb nowej parafii. Hipotetycznemu włączeniu ludności Pobitna do parafii w Krasnem mógł jednak sprzeciwić się proboszcz rzeszowskiej fary, słusznie obawiający się zmniejszenia dochodów parafii³⁰. Nie byłyby to również zmiana korzystna dla mieszkańców, dla których droga do świątyni wydłużyłaby się prawie dwukrotnie (z ok. 2,5 do ok. 4,5 km w linii prostej). Ta niewielka odległość od kościoła zadecydowała zapewne o tym, że parafia w Pobitnie pw. bł. Józefa Sebastiana Pelczara powstała poprzez wydzielenie z parafii farnej dopiero w 1994 roku³¹.

Uposażenie dla plebana kraśnieńskiego nadane przez Małgorzatę i jej córki w dokumencie z 1412 r. nie było zbyt hojne, chociażby w porównaniu z uposażeniem parafii w Łące, znanym ze wspomnianego wyżej dokumentu z 1409 roku³². Mogło to wynikać z faktu, iż przed fundatorkami stało jeszcze jedno kosztochłonne zadanie – wybudowanie miejscowej świątyni i jej wyposażenie, tymczasem dobra były w fazie organizacji (trakt przez Krasne dopiero zaczynał nabierać większego znaczenia). Poza tym pamiętać należy, że sukcesorki najmłodszego z braci Rzeszowskich były zobowiązane otaczać opieką kościół farny w Rzeszowie, którego także na mocy dziedziczenia były współpatronkami³³. Wydaje się ponadto, że możliwe jest jeszcze jedno wyjaśnienie owego dość skromnego uposażenia. W tym kontekście należy najpierw przyjrzeć się bliżej wystawczyniom omawianego dokumentu.

Wdowa Małgorzata (I) Rzeszowska zmarła zapewne niedługo po wystawieniu dokumentu z 1412 roku – jest to bowiem ostatnia znana obecnie wzmianka o niej jako żyjącej. Wymieniona zaraz po matce, co świadczyć może o starszeństwie, Katarzyna również nie występuje w źródłach po wystawieniu aktu

30. Daniny i opłaty od wiernych były ważnym elementem uposażenia proboszcza, który z tych środków musiał również utrzymać budynek kościoła. Osobne środki na cele inwestycyjne („fabrica ecclesiae”) zaczęto wydzielać bowiem dopiero później. Z tego powodu niechętnie wyrażano zgodę na uszczuplanie terenów parafii. Zob.: E. Wiśniewski, *Parafie*, s. 175, 268–269.

31. Zob.: <http://pelczar.rzeszow.pl/historia-parafii/> [dostęp: 12.06.2017].

32. Zob. przyp. 16.

33. Uposażenie rzeszowskiej fary zwiększyło się np. w 1448 r. na skutek wspólnego nadania dokonanego przez przedstawicieli kolejnego pokolenia Rzeszowskich: Małgorzatę (III) Kmitównę, sukcesorów Ofki Rzeszowskiej (Jana z Gabania oraz Jana, Stanisława, Katarzynę, Jadwigę i Martę Stogniewowiców) oraz dziedzica Staromieścia Jana Jaksonia z Żelaznej, zob.: *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 8, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1975, nr 2515. O prawach i obowiązkach patronów oraz sporach związanych z utrzymaniem budowli kościelnych zob.: E. Wiśniewski, *Parafie*, s. 167–175, 266–274.

fundacyjnego parafii w Krasnem. Brak informacji o jej potomstwie – jak zasugerował Kurtyka – wskazywać może na bezpotomną śmierć lub przejście do stanu duchownego³⁴.

Druga z wymienionych wówczas siostr – Ofka³⁵, najpewniej wkrótce po wystawieniu przedmiotowego aktu (przed 9 maja 1413) poślubiła Jana z Gabania, herbu Janina. Po jego śmierci, w bliżej nieznanym czasie, ale z pewnością przed majem 1427, wyszła ponownie za Stogniewa z Szumska i Szczekarzowa herbu Oksza. Zgodnie z ówczesnym prawem, jej majątkiem zarządzali kolejni mężowie, stąd też np. właśnie Stogniew był współwystawcą (oczywiście za zgodą żony) przywileju dla Rzeszowa wydanego 8 maja 1427 w Bachórze. Z pierwszego małżeństwa znanych jest troje dzieci: Jan, Katarzyna i Stanisław, z drugiego zaś sześcioro: Jan Stogniew, Stanisław Stogniew, Stachna, Katarzyna, Jadwiga i Marta. Ofka zmarła po 11 maja 1439³⁶.

Zauważyć więc można brak w intytulacji dokumentu fundacyjnego parafii w Krasnem najstarszej zapewne córki Jana Rzeszowskiego – Małgorzaty (II). Jak wspomniano wyżej, nie występowała ona wraz z matką Małgorzatą (I) i pozostałymi siostrami w zapiskach z lat 1398–1399 (po śmierci ojca)³⁷. Warto podkreślić, że nie zachowała się żadna wzmianka, w której wymienione byłyby razem z matką wszystkie córki: Małgorzata (II), Katarzyna i Ofka. Ten fakt i bardzo mała ilość informacji źródłowych były zapewne powodami pewnego zamieszania w literaturze przedmiotu. Małgorzata (II) i Katarzyna, zwłaszcza w starszym piśmiennictwie, były traktowane jak jedna osoba – przyjmowano bowiem istnienie tylko dwóch sióstr Rzeszowskich: Ofki i Katarzyny (np. A. Kamiński³⁸) lub Ofki i Małgorzaty (np. J. Pęcowski³⁹). Dopiero Janusz Kurtyka w studium o początkach Rzeszowa przedstawił szereg argumentów na poparcie tezy, że Katarzyna i Małgorzata to dwie różne osoby⁴⁰.

Kurtyka przyjął ponadto, że Małgorzata (II) była w chwili śmierci ojca pełnoletnia⁴¹. Została ona wydana za mąż za Piotra Kmitę zwanego Lunakiem,

34. J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, zwłaszcza s. 151–152 i przypis 184.

35. Ofka może być zdrobnieniem od imienia Eufemia albo Zofia, zob. *Ofka, Hofka, Jofka*, w: SSNO, t. IV: N-R, red. W. Taszycki, Wrocław 1974–1976, s. 99–100.

36. J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, zwłaszcza s. 151–152, przypis 184 i tablice genealogiczne (nr 3 i 4).

37. Zob. przypis 12.

38. A. Kamiński, *Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa*, w: *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII w.*, red. F. Błoński, Warszawa 1958, s. 14–15.

39. J. Pęcowski, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII w.*, Rzeszów 1913, s. 6 i n., gdzie ponadto omyłkowo zostały one uznane za córki, a nie wnuczki Jana Pakosławica.

40. J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, s. 151–152, przypis 184.

41. Tamże.

herbu Szreniawa, który był m.in. współwystawcą (za zgodą żony) wspomnianego już wyżej przywileju dla Rzeszowa z 1427 roku (wraz z mężem Ofki). Data ślubu nie jest znana, przyjmuje się, że doszło do niego po 1397/98 (kiedy miała osiągnąć lata sprawne), a przed 9 maja 1413 roku, kiedy to Piotr wykupił z rąk Goworka z Chrobrzan część Rzeszowa – jedną należącą do jego żony, drugą do jej siostry Ofki⁴². Brak Małgorzaty (II) u boku matki i sióstr w dokumencie fundacyjnym parafii w Krasnem pozwala chyba skorygować nieco datę ante quem jej małżeństwa - wydaje się bowiem, że o jej absencji w akcie z 1412 roku zadecydował właśnie fakt, iż była już zamężna.

Piotr Kmita zmarł przed 9 maja 1430, Małgorzata (II) przed 20 czerwca 1434⁴³. Pozostawili dwoje dzieci: Jana (nazwany tak zapewne na cześć dziada macierzystego) zwanego Tępy i Małgorzatę (III – imię po babce macierzystej i matce)⁴⁴. Próbuując zrekonstruować najstarsze dzieje kościelne Krasnego, należy podkreślić, że w 1468 roku (wpis w księgach ziemskich przeworskich), to właśnie wnuczka Małgorzaty (II) Rzeszowskiej, córka Małgorzaty (III) Kmitówny – Anna, wówczas już wdowa po Filipie z Żyrkowa (Żerkowa), kasztelanie międzyrzeckim, przekazała na rzecz proboszcza Wawrzyńca i jego następców m.in. wieś Wilkowyję oraz połowę łąnu i łąkę w Krasnem⁴⁵.

Niewykluczone więc, że niezbyt hojne uposażenie parafii widoczne w dokumencie z 1412 roku związane było również z tym, że już wówczas oczekiwano na doposażenie przez pozostałych właścicieli tej części włości rzeszowskiej: Małgorzatę (II) i jej męża Piotra Kmitę. Możliwe, że pojawiły się również plany objęcia zasięgiem parafialnym wsi Wilkowyja, której sołtys był jednym z testatorów dokumentu fundacyjnego z 1412 (obok sołtysów ze Strażowa i Krasnego). Skomplikowane stosunki własnościowe w dominium oraz wysoce prawdopodobny brak zgody proboszcza rzeszowskiej fary mógł doprowadzić do unicestwienia tego zamiaru⁴⁶.

42. Tamże; R. Trawka, *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2005, s. 126.

43. J. Kurtyka, *Osadnictwo średniowieczne*, tablica genealogiczna nr 2; R. Trawka, *Kmitowie*, s. 126–127.

44. Jan Tępy zmarł już w 1434, pozostawiając żonę i dwoje nieletnich dzieci, które zmarły przed 1436 r. Natomiast Małgorzata (III) owdowiała w 1437 r., mając czworo dzieci. Po raz drugi wyszła za mąż najpóźniej w pierwszej połowie 1441 r., owdowiała powtórnie w 1447/48, zmarła w 1464/65. Zob.: R. Trawka, *Kmitowie*, s. 126–131, 370, 372–373 (objaśnienia do tablicy genealogicznej).

45. Akta grodzkie XIII, nr 6913 (24 listopada 1468). Anna posiadała tylko część wsi Wilkowyja z sołtystwem. Pozostałe części należały do sukcesorów jej ciotki – Ofki, piszących się nawet z Wilkowyi (np. Jan czy Mirek Gabańscy) i rodzeństwa.

46. Wilkowyja w poł. XVI w. poświadczona jest jednak w rękach proboszczów rzeszowskiej fary, zob.: Z. Budzyński, *Kościół i parafia*, s. 281.

W kontekście zapisu dokonanego w 1468 roku przez Annę Rzeszowską warto zwrócić uwagę, że za to nadanie proboszcz i jego następcy zostali zobowiązani do odprawiania mszy św. śpiewanej ku czci Zwiastowania NMP (za wyjątkiem wymienionych szczegółowo dni). Niewykluczone więc, że wśród współwłaścicieli dóbr krasnieńskich nie było jednomyślności odnośnie do tytułu maryjnego kościoła. Kościół ufundowany przez Małgorzatę (I) i jej córki był wszak pod wezwaniem Nawiedzenia NMP. Dodać jednak należy, że wiele świątyń w średniowieczu określanych było pod wezwaniem „tylko” NMP, a w późniejszych źródłach nierzadko spotyka się uściślenie lub nawet zmianę wezwań, i to nie tylko maryjnych⁴⁷.

Jak zaznaczono wyżej, fundacja parafii w Krasnem została zatwierdzona przez biskupa przemyskiego Macieja zwanego Janina. Nie udało się do tej pory odnaleźć aktu erekcji – najpewniej się nie zachował. Nie wiadomo również, jak długi czas był potrzebny fundatorom (nie używamy słowa fundatorkom, bowiem trudno założyć, że po rychłym zamążpójściu Ofki to ona, a nie jej mąż, zajmowała się tą kwestią) na zbudowanie i wyposażenie świątyni. Wydaje się jednak, że można przyjąć, iż pierwszy drewniany kościół w Krasnem został zbudowany i konsekrowany (poświęcony) niedługo po 1412 roku. W literaturze przedmiotu podaje się, że miało to miejsce w 1430⁴⁸. Niewykluczone, że udział w tym miała też trzecia, najstarsza córka Jana Janowica Rzeszowskiego – Małgorzata (II) i jej mąż Piotr Kmita, których potomkowie dowodnie przyczynili się do powiększenia majątku parafii.

Fundacja Małgorzaty (I) Rzeszowskiej i jej młodszych córek: Katarzyny i Ofki z 1412 roku znalazła więc godnych naśladowców, dzięki którym parafia w Krasnem mogła niedawno obchodzić piękny jubileusz 600-lecia⁴⁹.

Podsumowując:

1. Kościół i parafia w Krasnem pod wezwaniem Ducha Świętego, Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i św. Małgorzaty zostały ufundowane w 1412

47. Tytuły maryjne były jednymi z najbardziej popularnych na ziemiach polskich. E. Wiśniowski (*Parafie*, s. 226–227) ustalił, że w średniowieczu w diecezji gnieźnieńskiej i krakowskiej zdecydowanie najczęściej występowały kościoły pw. Wniebowzięcia NMP, potem Narodzenia, Nawiedzenia, Zwiastowania, Oczyszczenia i Niepokalanego Poczęcia (te dwa ostatnie reprezentowane były tylko przez jedną placówkę). Ok. 30 kościołów nosiło tytuł „tylko” NMP. Kult Matki Bożej rozwinął się w Polsce silnie od poł. XIII w., zob.: K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 48–51, 70–72 (tam dalsza literatura).

48. Zob. np. A. Gliwa, *Krasne*, s. 328.

49. Niniejszy artykuł stanowi zmodyfikowaną i rozszerzoną wersję referatu wygłoszonego na konferencji naukowej „600 lat parafii w Krasnem koło Rzeszowa (1412–2012)”, która odbyła się z inicjatywy proboszcza parafii ks. dra A. Dzioby w Krasnem 4 marca 2013 r.

roku przez Małgorzatę (I) Rzeszowską, wdowę po Janie, najmłodszym synu Jana Pakosławica ze Strożysk, pierwszego właściciela Rzeszowa, oraz jej dwie młodsze córki: Katarzynę i Ofkę, za zgodą biskupa przemyskiego Macieja zwanego Janina.

2. Dokument fundacyjny z 4 marca 1412 zawiera opis uposażenia proboszcza i jego następców oraz pozwala na określenie pierwotnego zasięgu terytorialnego parafii, który obejmował wsie Krasne i Strażów.

3. W powstaniu parafii i wybudowaniu pierwszego kościoła mogła mieć udział także najstarsza córka Małgorzaty (I) i Jana Janowica – Małgorzata (II), żona Piotra Kmity. Jej wnuczka Anna Rzeszowska, córka Małgorzaty (III) Kmitówny, przekazała plebanowi w Krasnem w 1468 roku m.in. wieś Wilkowyję.

4. Brak jest źródeł potwierdzających przynależność do parafii w Krasnem mieszkańców Pobitna, którzy od lokacji wsi (po 1380) należeli najpewniej do parafii farnej w Rzeszowie pw. św. Feliksa i Adaukta (potem św. Wojciecha i Stanisława biskupów).

5. Niewykluczone, że w skład nowej parafii planowano w XV w. włączyć wieś Wilkowyję (także z parafii farnej), ale nie zostało to uskutecznione.

THE CREATION OF THE CHURCH AND PARISH IN KRASNE NEAR RZESZÓW IN THE LIGHT OF THE FOUNDATION DOCUMENT OF MAŁGORZATA RZESZOWSKA AND HER DAUGHTERS: KATARZYNA AND OFKA OF MARCH 4, 1412

Summary

On March 4, 1412, Małgorzata (I) Rzeszowska, Jan's widow, the youngest son of Jan Pakosławic, together with her daughters Katarzyna and Ofka, (with the consent of Bishop of Przemyśl Maciej called Janina) issued the foundation document of the church and parish in Krasne dedicated to the Holy Spirit, the Visitation of the Blessed Virgin Mary and St. Margaret. It contains a detailed description of the salary of the parish priest and his successors. The founders also made a commitment to build a temple.

The parish covered Krasne village and Strażów village. The other villages of this part of the Rzeszów dominion: Wilkowyja and Pobitno were not included. The oldest daughter of Małgorzata (I) – Małgorzata (II), Piotr Kmita's wife,

could also have been involved in the establishment of the church and parish. In 1468, her granddaughter – Anna, the daughter of Małgorzata (III) Kmitówna, made over, among others, Wilkowyja village to the parish priest Wawrzyniec.

Słowa kluczowe: kościół i parafia w Krasnem, Małgorzata (I) z Rzeszowa (Rzeszowska), historia Kościoła w Polsce, rozwój sieci parafialnej, diecezja przemyska w średniowieczu, Krasne, Strażów, okręg (powiat) rzeszowski, Rzeszowscy

Key words: church and parish in Krasne, Małgorzata (I) of Rzeszów (Rzeszowska), history of the Church in Poland, expansion of the parish network, Diocese of Przemyśl in the Middle Ages, Krasne village, Strażów village, Rzeszow district (county), Rzeszowski family

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne:

1. Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu (ARPrz), rkps 159, s. 585–587.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Metryka Koronna, t. 17, k. 247v–248.
3. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Sąd ziemski przeworski, fond 12, opis 1, sprawa 19, s. 1082.

Źródła drukowane:

1. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie...*, t. XIII wyd. O. Pietruski, X. Liske, Lwów 1888, nr 6913.
2. *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 1, wyd. L. Ryzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847, nr 119, s. 209–211.
3. *Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie*, cz. II, od r. 1394–1400 = *Antiquissimi libri iudiciales terrae Cracouiensis*, pars II, ab an. 1394–1400, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. VIII, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1886, nr 6544, 8258, 8264, 8264 a, 8810–8812, uw. 229/150, s. 404.
4. *Wyciągi z najstarszych ksiąg sądowych dawnej ziemi Krakowskiej*, w: *Starodawne prawa polskiego pomniki z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych...*, t. II, wyd. A.Z Helcel, Kraków 1870, nr 418, 477–478.
5. Zawitkowska W. i Zamoyski G., *Przywileje miasta Rzeszowa XIV–XIX wieku*, Rzeszów 2014, nr 1, s. 27–36, nr 5, s. 61–68.
6. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 5, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1970, nr 1221, 1244, 1279.

7. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 8, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1975, nr 2515.

Literatura:

1. Budzyński Zdzisław, *Kościół i parafia. Życie religijne*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 273–299.
2. Budzyński Zdzisław, *Najstarsza parafia rzeszowska*, w: *Kościół, klasztor i parafia dawnego Rzeszowa*, Rzeszów 2001, s. 7–20.
3. Gliwa Andrzej, *Krasne*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, G. Zamoyski, Rzeszów 2011, s. 327–328.
4. Górski Karol, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.
5. Janeczek Andrzej, *Miasta prywatne na Rusi Koronnej do końca XV wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 77 (2016, specjalny), s. 143–178.
6. Jureczko Andrzej, *Którędy kupcy ruscy do Krakowa jechali? Kilka uwag o drodze krakowsko-sandomierskiej w średniowieczu*, w: *Kraków. Studia z dziejów miasta. W 750 rocznicę lokacji*, red. J. Rajman, Kraków 2007, s. 87–100.
7. Kamiński Adam, *Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa*, w: *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII w.*, red. F. Błoński, Warszawa 1958, s. 9–62.
8. Kiersnowski Ryszard, *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, „Archeologia Polski” 5 (1960), nr 2, s. 257–289.
9. Kiryk Feliks, Mateszew Stefan, *Zarys dziejów Tyczyna do roku 1772*, w: *600 lat Tyczyna (1368–1968)*, red. T. Kowalski, Rzeszów 1973, s. 11–74.
10. Kurtyka Janusz i Szczur Stanisław, *Rzeszowski Jan (właściwie Jan Pakosławic ze Stróżysk, Rzeszowa)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław 1992–1993, s. 57–61.
11. Kurtyka Janusz, „*Senex ambulans*”. *Arcybiskup lwowski Jan Rzeszowski*, „*Nasza Przeszłość*” 77 (1992), s. 57–100.
12. Kurtyka Janusz, *Krąg rodowy i rodzinny Jana Pakosławica ze Stróżysk i Rzeszowa*, „*Przemyskie Zapiski Historyczne*” 6–7 (1988–1989), s. 7–61.
13. Kurtyka Janusz, *Osadnictwo średniowiecze. Początki osady i miasta*, w: *Dzieje Rzeszowa*, t. I, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 142–143.
14. Malczewski Jan, *Stare Wisłoczysko*, w: *Encyklopedia Rzeszowa*, red. J. Draus, G. Zamoyski, Rzeszów 2011, s. 759.
15. Nitecki Piotr, *Maciej (?-przed 14 III 1420)*, w: *Biskupi kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 132.
16. *Ofka, Hofka, Jofka*, w: *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. IV: N–R, red. W. Taszycki, Wrocław 1974–1976, s. 99–100.
17. Paszkiewicz Henryk, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2002.

18. Pęcowski Jan, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII w.*, Rzeszów 1913.
19. Półciwiarzek Józef, *Rzeka Wisłok w życiu i gospodarce człowieka doby nowożytnej*, w: *Wisłok. Rola rzeki w krajobrazie naturalnym i kulturowym regionu. Materiały z konferencji – Rzeszów – 7–8 XI 1994*, red. K. Ruszel, s. 81–122.
20. Sochacka Anna, *Dama pobożna – przyczynek do religijności kobiet w Polsce u schyłku średniowiecza*, w: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, red. W. Zawitkowska, Rzeszów 2010, s. 31–52.
21. Trawka Renata, *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków 2005.
22. Wiśniewski Eugeniusz, *Parafie w średniowiecznej Polsce: struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
23. Zawitkowska Wioletta, *Lokacja wsi Powetna (Powietna, Pobitno) pod Rzeszowem w 1380 roku*, w: *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. A. Sochacka, P. Jusiak, Lublin 2014, s. 131–139.
24. Zawitkowska Wioletta, *O nadaniu prawa miejskiego dla Rzeszowa raz jeszcze*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 65 (2013), z. 1, s. 295–300.

Netografia:

1. <http://www.parafiastrazow.pl> [dostęp: 28.04.2013].
2. <http://pelczar.rzeszow.pl/historia-parafii/> [dostęp: 12.06.2017].